

Wschodniosłowiański *graduśnik* 'termometr' w gwarach i historii języka polskiego

East Slavic Lexeme *Graduśnik* ("Thermometer") in Dialects and History of the Polish Language

Summary

On the basis of Polish and East Slavic historical and dialect sources, the author discusses the genesis, history, and extent of the lexem *graduśnik* ("thermometer") in the Polish language. It is the East Slavic loanword that appeared in the colloquial Polish language in the North-Eastern borderland and in some Polish dialects in the 19th century. It has never surfaced in the literary Polish language. It would always be considered a linguistic mistake. In Polish dialects, the lexeme was noted in Mazovia and Lesser Poland.

85

Keywords: history of Polish language, dialectology, vocabulary, East Slavic loanwords in Polish dialects.

Powszechnie wiadomo, że gwary ludowe przechowują leksykę ustaloną w poprzednich wiekach. Wiąże się to z ich heterogenicznym charakterem – z jednej strony ich rozwój cechowała niezależność w stosunku do polszczyzny ogólnej, z drugiej zaś nieustająco podlegały jej wpływom na różnych etapach rozwoju polskiego języka ogólnego. Stąd w gwarach odnajdujemy zarówno takie wyrazy, które powstały na gruncie terytorialnych odmian polszczyzny, jak i te, które przedostały się do systemów gwarowych z języka ogólnego lub z innych języków, pozostających z nimi w kontakcie. W zbiorze leksyki gwarowej możemy więc odnaleźć również zapożyczenia z języków obcych, m.in. w grupie nazw różnego rodzaju przyrządów i narzędzi wykorzystywanych przez mieszkańców wsi w codziennej pracy.

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Dialektologii Polskiej i Logopedii, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź, irena.jaros@uni.lodz.pl

Wyrazy obcego pochodzenia odegrały ważną rolę w kształtowaniu się polskiej terminologii technicznej, w tym nazw przyrządów i narzędzi pomocnych człowiekowi przy wykonywaniu czynności, m.in. ułatwiających pracę rolnikowi. Już od XIII wieku, wraz z kolonizacją niemiecką i rozwojem na ziemiach polskich różnych rzemiosł¹, datuje się pojawienie w polszczyźnie zapożyczeń, zwłaszcza niemieckich (Klemensiewicz, 1975, 136; Walczak, 1995, 91–92), które stały się podstawą ustalenia się nazw przyrządów i narzędzi zarówno tych prostych w budowie, jak i (w okresach późniejszych) bardziej skomplikowanych urządzeń mechanicznych. Postęp technologiczny, widoczny w życiu mieszkańców Europy, w tym również ziem polskich, możemy obserwować od połowy XVIII wieku². Pojawienie się wielu nowych urządzeń wymusiło potrzebę ich nominacji, co spowodowało wzbogacenie słownictwa polskiego, w tym również tej jego części, która była używana przez mieszkańców wsi (Podobiński, 1988, 56). Wśród wprowadzonych do gwar nowych jednostek leksykalnych, obok polskich neologizmów odnajdujemy nazwy obcojęzyczne, zaadaptowane do polskiego systemu językowego lub powstałe od obcych podstaw słowotwórczych za pomocą rodzimych formantów. Są to zarówno wyrazy typowo gwarowe, np. *dornik*³ ‘gruby gwóźdź stalowy do przebijania dziur w metalu’ z niem. der Dorn ‘cierń, kolec’, *szpanulec* ‘kij, którym się naciąga łańcuch zakładany po środku desek przy wozie’ z niem. spannen ‘napinać, naciągać’, jak i znane również językowi ogólnopolskiemu, np. *magiel* z niem. die Mangel, *rygiel* z niem. der Riegel. Większość z nich posiada rodowód niemieckojęzyczny, por. np. *heber* ‘ręczne narzędzie do wyciągania buraków z ziemi’ z niem. der Heber ‘podnośnik’, *kierat* ‘urządzenie do poruszania maszyn rolniczych za pomocą koni’ z niem. Kehrrad, *mesel* ‘narzędzie do ręcznego przecinania metalu’ z niem. der Meissel ‘dłuto’ (Jaros, 2014).

Wśród nazw narzędzi niewiele jest zapożyczeń z innych języków obcych, w tym wschodniosłowiańskich (zob. np. Kostecka-Sadowa, 2016, 31; Kurzowa, 1993, 464–473; Karaś, 1996), por. np. *kruk*, *kruczek*, *kruczyk* ‘pogrzebacz’, z ros. *крюк* ‘haczyk, pogrzebacz’⁴, które występują w gwarach

¹ „Bujny rozwój rzemiosła zarówno wiejskiego, jak i miejskiego nastąpił w XIII wieku wraz z rozpowszechnieniem się gospodarki towarowo-pieniężnej” (Skuza, 2006, 12).

² Przewrót technologiczny na ziemiach polskich dokonał się w II poł. XIX w., choć nowinki techniczne pojawiały się od końca XVIII w. (zob. <https://historia.interia.pl/drogi-do-wolnosci/news-rewolucja-przemyslowa-na-ziemiach-polskich-pod-zaborami-w-ii,nId,2284017>, dostęp: 24.01.2022). W ustalaniu się nowej terminologii technicznej, związanej ze zmianami w sposobie prowadzenia gospodarstw rolnych, znaczącą rolę odegrał proces mechanizacji rolnictwa, którego początki datuje się na koniec XIX wieku (Podobiński, 1988, 56).

³ Wszystkie przykłady zapożyczeń niemieckich pochodzą z: Jaros, 2014.

⁴ Zob. SEJP, 170, sv. *kruczek*.

Podlasia i wschodniego Mazowsza (zob. Maz, mp. 281, t. 6, cz. 2, 92; Pelcowa, 2001, 54, 77, mp. 74; MAGP, mp. 556, 597). Do nich należy także leksem *graduśnik* 'termometr', który do niedawna można było usłyszeć w mowie najstarszego pokolenia mieszkańców polskich wsi.

Moim celem jest wyjaśnienie genezy i losów tego wyrazu w polszczyźnie na tle języków wschodniosłowiańskich i zaprezentowanie jego geografii. Materiał polskojęzyczny, który posłuży do przedstawienia tego zagadnienia pochodzi ze *Słownika gwar polskich* PAN (SGP PAN) i jego kartoteki (KartSGP PAN), *Słownictwa ludowego z byłych województw kieleckiego i łódzkiego* (Dejna, 1976), *Słownika gwar Lubelszczyzny* (SGL), *Słownika mówionej polszczyzny północnokresowej* (Grek-Pabisowa, Ostrówka, Jankowiak, 2017), mniejszych opracowań dot. słownictwa gwarowego (Kondratiuk, 2020) oraz materiałów niepublikowanych, pozyskanych podczas prowadzonej przeze mnie w latach 1999–2002 eksploracji terenowej we wsiach położonych na obszarze historycznej ziemi łeczycko-sieradzkiej⁵. Dane porównawcze pozyskano z publikowanych źródeł rejestrujących historyczne słownictwo polskie, tzn. z opracowań o charakterze poprawnościowym (Czarkowski, 1908; Łętowski, 1915; Karłowicz, 1984) i słowników (Linde, SW, SWil, Dor) oraz z dostępnych słowników języka i gwar białoruskich, ukraińskich i rosyjskich.

Leksem *graduśnik* 'termometr' powstał od słowa *gradus* o znaczeniu 'stopień temperatury', który uznawany jest za semantyczną pożyczkę wschodniosłowiańską (zob. np. Rembiszewska, 2007, 32). Wyraz *gradus*, będący zapożyczeniem z języka łacińskiego, znany był wprawdzie polszczyźnie od XVI wieku (zob. SłXVI) jako „jednostka miary czegoś, część, stopień, szczebel czegoś”, ale używany był głównie w znaczeniu 'stopień schodów' (zob. Linde – XVII, XVIII w.). Z interesującym nas znaczeniem 'stopień temperatury' możemy sporadycznie zetknąć się tylko w polskich gwarach, przede wszystkim mazowieckich i małopolskich (zob. SGP PAN, sv. *gradus*, zn. 3).

Budowa słowotwórcza wyrazu *graduśnik* jest bardzo czytelna, odnosi się bowiem do charakterystycznej cechy termometru – przyrządu do wskazywania stopni, czyli gradusów ciepła – powietrza lub ciała. Posiada on w swej strukturze charakterystyczny dla nazw narzędzi formant *-nik*, który został wyabstrahowany z psł. odprzymiotnikowych derywatów charakteryzujących się sufiksem **-bn-ikъ* (Sławski, 2011, 65–66). W polskich gwarach *graduśnik* jest notowany przede wszystkim na terenie:

⁵ Eksploracja objęła 31 wsi (zob. Jaros, 2009, 24–26). Materiał wykorzystany w tym artykule pochodzi z trzech punktów: 3 Zduny Wieś, 15 Sadokrzyce, 23 Łuszczanowice.

- Mazowska: *graduśnikiem ponoć mierzi się goroncké*⁶, Kadzidło, pow. ostrołęcki⁷, Janki Młode, pow. ostrołęcki, Bilwinowo, pow. suwalski (KartSGP PAN; zob. MSGP, 77)
- Małopolski: Straszowa Wola, pow. opoczyński (Dejna, 1976, 198), *dzieci powieścieli graduśnig za "oknem*, Radkowice, pow. kielecki, *graduśnik to "od zimy*, Dąbrowa Poduchowna, pow. starachowicki, Wilków, pow. kielecki, Budy, pow. białskopodlaski (KartSGP PAN), *Za łoknem był ten graduśnik, ale zleciot* (CyganKiel), *Taki graduśnik to zachoruje dziecko, to możesz zmierzyć gorączkę*, Sól, pow. biłgorajski, *Graduśnik to dzisiejszy termometr. Kiedyś to graduśnik mówiły*, Majdan Stary, pow. biłgorajski (SGL, 151; zob. MSGP, 77)
- dawnej ziemi łeczycko-sieradzkiej i wieluńskiej, np. *graduśnik*, Zduny Wieś, pow. łowicki, Sadokrzyce, pow. sieradzki, Łuszczanowice, pow. Bełchatowski, Gągolin, pow. łowicki, *graduśnig jez uot pogody*, Woźniki, pow. zduńskowolski, *downi graduśnik tero termometr*, Przedmość, pow. oleski (KartSGP PAN) i
- zachodniej Wielkopolski: *"u Kобрzyckigu zimomo graduśnig wiśot na besie kole chałupy*, Kramsk, konińskie.

88 Wyras ten znany jest na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim, w gwarach o podłożu białoruskim lub ukraińskim, np. we wsi Nowiki w pow. sokólskim (Kondratiuk, 2020, 116), na terenie Zamojszczyzny⁸ oraz w polszczyźnie mówionej Kresów Północno- Wschodnich (Grek-Pabisowa i in., 2017, 330): *Toż pomysłić, graduśnik z góry pokazuji w cieplicy, tam wejść nia można* (Karaś, 2002, 300).

Wydaje się, że w polszczyźnie wyraz ten zdomowił się tylko w jej terytorialnych odmianach oraz w potocznym wariacie języka polskiego, używanym przede wszystkim przez ludność zamieszkującą dawne Kresy Wschodnie. Wyraz ten nigdy nie funkcjonował w literackiej polszczyźnie. Nie notują go historyczne i współczesne słowniki języka ogólnopolskiego. Na oznaczenie 'przyrządu do mierzenia temperatury ciała lub powietrza' odnajdujemy najwcześniej, bo w drugiej poł. XVIII, leksemy *ciepłomiar* i *ciepłomierz* (Linde). Pojawiają się one jeszcze w słownikach dziewiętnastowiecznych (SW, SWil) oraz – w odniesieniu do drugiego z przykładów – w *Słowniku języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, gdzie *ciepłomierz*

⁶ Zapis przykładów gwarowych został zmodernizowany w stosunku do fonetycznych zapisów oryginalnych, pochodzących z różnych źródeł. Pozostawiono oznaczenie labializacji nagłosowej samogłoski *o* w postaci znaku *u*.

⁷ Podane w źródłach nazwy powiatów, odnoszące się do konkretnych wsi, zostały zaktualizowane, wg podziału administracyjnego Polski z roku 1999.

⁸ <https://dzikiezycie.pl/archiwum/2007/pazdziernik-2007/bioregion-dzialy-grabowieckie> (dostęp: 28.01.2022).

posiada kwalifikator 'rzadki' (Dor). W każdym z tych zbiorów leksykograficznych występuje współcześnie znana nazwa *termometr*.

Wyraz *graduśnik* od dawna uważa się za rusycyzm, ze względu na jego występowanie w językach wschodniosłowiańskich. Trudno jednak określić, który język – rosyjski, białoruski czy ukraiński stał się bezpośrednim źródłem zapożyczenia. Przegląd słowników ogólnych i gwarowych tych języków potwierdza historyczne i współczesne występowanie leksemu *градусник* we wszystkich tych etnolektach.

W języku rosyjskim wyraz ten notowany jest dopiero w XIX wieku. Nie rejestruje go *Словарь русского языка XVIII века* (СРЯ XVIII). Najstarszą wzmiankę o występowaniu tego wyrazu w języku rosyjskim odnajdujemy w słowniku języka cerkiewnosłowiańskiego i rosyjskiego z roku 1847 (СЦРЯ, 287) oraz w objaśniającym słowniku W. Dala (pierwsze wydanie w roku 1863): «термометръ, и вообще снарядъ показывающій градусы чего либо» (Даль, 1881, 399). Występowanie tego leksemu w języku rosyjskim potwierdza również *Псковский областной словарь с историческими данными* (СПс, 271). Słowniki współczesnego języka rosyjskiego notują go, ale z kwalifikatorem *przestarzały*. Taka adnotacja pojawia się w artykule hasłowym zamieszczonym w słowniku współczesnego rosyjskiego języka literackiego, wydawanym w latach 1950–1965 (ССРЯ), gdzie cytaty pochodzą z dzieł wydawanych od końca XIX wieku do lat 30-ych wieku XX. Podobny kwalifikator odnajdujemy w wielkim akademickim słowniku języka rosyjskiego (БСРЯ, 369), nadal opracowywanym i wydawanym przez Rosyjską Akademię Nauk. Inny słownik współczesnego języka rosyjskiego, pod redakcją S. Kuzniecowa (Кузнецов, 1998), określa wyraz *graduśnik* jako potoczny: «*градусник, -а; м. Разг. = Термометр. Поставить больному г.*».

Leksem *градусник* odnajdujemy również w języku ukraińskim. Notuje go słownik B. Hrinchenki: «*Градусник, ка, м. = Тепломір. Тепломір деякі називають просто градусником. Ком. Р. II. 79*» z cytatem z 1875 roku (Грінченко, 1907, 321) oraz *Словник української мови. Академічний тлумачний словник* (СУМ, 154), w którym znajdujemy wyjaśnienie: «*Те саме, що термометр*». W artykule hasłowym znajdują się cytaty pochodzące z dzieł wydanych w połowie XX wieku: «*Узяв [Петро] у дівчини градусник, заклав собі під пахву* (Андрій Головка, I, 1957, 466)⁹; *На піску градусник показував шістдесят-сімдесят вище нуля* (Семен Журахович, *Вечір...*, 1958, 40)». Funkcjonowanie formy *градусник* we współczesnym języku ukraińskim potwierdza *Великий тлумачний словник сучасної української мови* z 2005 roku (ВСУМ, 258).

⁹ Źródła cytatów podaje zgodnie z oryginalnym zapisem w słowniku.

Graduśnik posiada swoją egzemplifikację również w języku ogólnym i w gwarach białoruskich. Odnajdujemy go w słowniku ortoepicznym, pt. *Слоўнік беларускай мовы* (СБМ) oraz w słowniku *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (ТСБМ), wydany w Mińsku w 2016 roku. Znają ten wyraz również gwary białoruskie, choć nie wszędzie w interesującym nas znaczeniu. W gwarach centralnej Białorusi *graduśnikiem* nazywana jest część dyszla pługu lub hołobli (СТцэнтр, 99–100). Jako nazwa przyrządu do mierzenia temperatury ciała został zanotowany w gwarach wschodniej części Mohylewszczyzny, we wsi Хвёдапаўка w rejonie Krasnapolskim: *Дохтыр пыстаўіў гадуцьнік*, czyli na terenie wschodniej Białorusi (Бялькевіч, 1970, 138).

Przypuszczalnie wyraz *graduśnik* na określenie ‘przyrządu do mierzenia stopni temperatury ciała lub powietrza’ przedostał się z języków wschodniosłowiańskich do potocznego języka polskiego oraz gwar polskich w ciągu XIX wieku, co można powiązać m.in. z intensyfikacją prób rusyfikacji społeczeństwa polskiego, zwłaszcza po 1863 roku (Kurzowa, 1993, 464, 469). Do podobnych wniosków skłania geograficzna repartycja wyrazu *graduśnik* w polskich gwarach, która mieści się w granicach kongresowego Królestwa Polskiego. Ludność polska bezpośrednio sąsiadująca z ludnością białoruską lub ukraińską mogła przejąć omawiany leksem od swoich sąsiadów. Tymi kontaktami można tłumaczyć obecność tego leksemu w gwarach Podlasia, wschodniej części Mazowsza i Małopolski oraz w polszczyźnie północnokresowej. Jego występowanie na terenach położonych dalej na zachód od wschodniej granicy Polski można zaś wyjaśnić rozpowszechnieniem się w drugiej połowie XIX wieku desygnatu i jego nazwy, chociażby dzięki rozwojowi handlu w sytuacji rosyjskojęzycznych realiów kongresowego Królestwa Polskiego (zob. Popowska-Taborska, 1980, 87).

Lektura poradników językowych wydanych na początku XX wieku w Wilnie dowodzi, że wyraz *graduśnik*, funkcjonujący w potocznej polszczyźnie na Litwie, zawsze był odczuwany przez Polaków jako rusycyzm i traktowany jako leksykalny błąd językowy. Ludwik Czarkowski, lekarz z zawodu a bibliotekarz z zamiłowania, wydał w 1909 roku *Słowniczek najpospolitszych rusycyzmów*, wśród których znalazł się również ten leksem. Autor zwraca uwagę na przyczyny występowania w polszczyźnie pożyczek wschodniosłowiańskich:

Jak mówimy: co głowa, to rozum, – tak samo prawie można powiedzieć: co Polak, wychowany pod wpływem rosyjskiej szkoły, urzędu, służby w wojsku lub pobytu w Rosji, to właściwe rusycyzmy (Czarkawski, 1909, 2).

Autor piętnuje używanie wschodniosłowiańskich zapożyczeń i wskazuje ich polskie odpowiedniki. Tak więc dla *graduśnika* proponuje formę *termometr*

lub będący jej polską kalką językową – *ciepłomierz*, a więc wyrazy występujące w ówczesnych słownikach języka polskiego (Czarkawski, 1909, 10).

W podobnym tonie pisał w 1915 roku o wyrazach *gradus* i *graduśnik* Aleksander Łętowski w książce pt. *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*:

Szczególnie często używają „gradusa” w zastosowaniu do praktyk gorzelniczych na Litwie, mówiąc z rosyjska: tyle a tyle gradusów spirytusu, spirytusomierz zaś nazywając... graduśnikiem! (...) Gdyby nie gorzelnicy, gorzelani i niektórzy lekarze na Litwie to byłibyśmy się już całkiem pozbyli obcego „gradusa” (Łętowski, 1915, 61)¹⁰.

Należy zwrócić uwagę, że Autorzy tych ważnych świadectw dbałości naszych przodków o czystość języka polskiego opierali się w swoich obserwacjach językowych na żywej mowie mieszkańców Kresów Północno-Wschodnich, a więc polszczyźnie potocznej, ustalonej w dużym stopniu w wyniku kontaktu języka polskiego z językiem białoruskim i przede wszystkim rosyjskim, choćby poprzez edukację w tym języku, urzędy, handel, czy zwykłe kontakty sąsiedzkie.

Notowane w polskich gwarach przykłady użycia wyrazu *graduśnik* 'termometr' to świadectwo dawnych wpływów języków wschodniosłowiańskich na język polski. Wyraz ten, oraz stanowiący jego podstawę słowotwórczą *gradus* 'stopień na skali termometru', nigdy nie spotkały się z aprobatą polskich językoznawców normatywistów (zob. także SPP, sv. *gradus*). Stąd ich zasięg społeczny i terytorialny został ograniczony do środowisk mających albo kontakt językowy z osobami posługującymi się językami wschodniosłowiańskimi (np. mieszkańcy Kresów Północno-Wschodnich, wschodniej części Mazowsza i Małopolski), lub zachowujących w swojej mowie utrwalone w gwarach przed laty nazwy, które pojawiły się w ich życiu wraz z desygnatami. Należy zwrócić uwagę, że współcześnie terminem *graduśnik* posługują się mieszkańcy wsi należący do najstarszego pokolenia, którzy sytuują ten termin w warstwie słownictwa dawnego, niekiedy należącego już do ich biernego słownika (zob. Kondratiuk, 2020). Ogólnopolskie leksemy, powszechnie używane przez Polaków, skutecznie wypierają wyrazy gwarowe, zwłaszcza obco brzmiące, dla młodszego pokolenia w większości już niezrozumiałe. Wyraz *graduśnik* stanowi więc przykład gwarowego archaizmu o obcym rodowodzie.

¹⁰ Jan Karłowicz w opublikowanym dopiero w 1984 roku *Podręczniku czystej polszczyzny dla litwinów i petersburszczan* zamieścił zalecenie dot. używania wyrazu *gradus*: „Gradus mówi się, obok stopień, tylko o wschodach” [schodach – wyjaśnienie I.J.] (Karłowicz, 1984, 41).

Bibliografia

- Czarkowski, L. (1909). *Słowniczek najpospolitszych rusycyzmów*. Wilno: Drukarnia nakład Józefa Zawadzkiego.
- Dejna, K. (1976). *Słownictwo ludowe z terenu byłych województw kieleckiego i łódzkiego (E–J)*, Rozprawy Komisji Językowej Łódzkiego Towarzystwa Naukowego, 22, 135–268.
- Grek-Pabisowa, I., Ostrówka, M., Jankowiak, M. (2017). *Słownik mówionej polszczyzny północnokresowej*. Warszawa: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, preprint, <https://ispan.waw.pl/ireteslaw/handle/20.500.12528/128> (dostęp: 27.01.2022).
- Jaros, I. (2009). *Nazwy środków czynności w gwarach łeczycko-sieradzkich*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jaros, I. (2014). *Udział leksyki zapożyczonej w procesie ustalania się ludowych nazw środków czynności*. W: *Język w środowisku wiejskim*, t. 2. *Gwara-społeczeństwo-kultura* (205–216), E. Rudnicka-Fira (red.). Kraków: Collegium Columbinum.
- Karaś, H. (1996). *Rusycyzmy słownikowe w polszczyźnie okresu zaborów*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Karaś, H. (2002). *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*. Warszawa-Puńsk: Wydawnictwo „Auśra”.
- Karłowicz, J. (1984). *Podręcznik czystej polszczyzny dla litwinów i petersburszczan*. W: *Studia nad polszczyzną kresową* (33–81). T. 3. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Klemensiewicz, Z. (1975). *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kondriatiuk, M. (2020). *Uwagi o zmianach leksykalnych w gwarze sokólskiej wsi Nomiki w połowie XX wieku*, Teka Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych, 6, 113–119.
- Kostecka-Sadowa, A. (2016). *Wschodniostowiańskie zapożyczenia leksykalne w gwarach wielkopolskich*. W: *Język w regionie, region w języku* (23–40), B. Osowski, J. Kobus, P. Michalska-Górecka, A. Piotrowska-Wojaczyk (red.). Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Kurzowa, Z. (1993). *Język polski Wileńszczyzny i kresów północnowschodnich XVI–XX w.* Warszawa-Kraków: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Linde, S.B. (1854–1860). *Słownik języka polskiego*. T. 1–6, wyd. 2. Warszawa.
- Łętowski, A. (1915). *Błędy nasze. Rzecz o czystości języka polskiego na Litwie*. Wilno: nakł. księgarni Józefa Zawadzkiego.
- Pelcowa, H. (2001). *Interferencje leksykalne w gwarach Lubelszczyzny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Podobiński, S. (1988). *O współczesnym słownictwie rolniczym*, Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Seria: Filologia Polska – Językoznawstwo, 1, 55–57.
- Popowska-Taborska, H. (1980). *Losy dawniejszych zapożyczeń z języków wschodniostowiańskich w gwarach polskich*, *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej*, 19, 77–87.

- Rembiszewska, D.K. (2007). *Słownik dialektu knyszyńskiego Czesława Kudzinowskiego*. Łomża: Łomżyńskie Towarzystwo Naukowe im. Wagów.
- Skuza, Z.A. (2006). *Ginące zawody w Polsce*. Warszawa: Sport i Turystyka. Muza SA.
- Sławski, F. (2011). *Słowotwórstwo, słownictwo i etymologia słowiańska*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Walczak, B. (1995). *Zarys dziejów języka polskiego*. Poznań: Kantor Wydawniczy SAWW.

- Бялькевіч, І. (1970). *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*. Мінск: «Навука і тэхніка».
- Грінченко, Б. (1907–1909). *Словарь української мови*. Т. I–IV. Київ, http://ukrlit.org/sloynyk/hrinchenko_slovar_ukrainskoi_movy (dostęp: 25.01.2022).
- Даль, В.И. (1881). *Толковый словарь живого великорусского языка*. Т. 1. С. Петербург – Москва: Издание книгопродавца-типографа М.О. Вольфа.
- Кузнецов, С.А. (ред.). (1998). *Большой толковый словарь русского языка*. Санкт-Петербург: Издательство «Норинт», публикуется в авторской редакции 2014 года, <http://www.gramota.ru/slovari/dic> (dostęp: 25.01.2022).

Wykaz skrótów

- CyganKiel – Karaś, H. (red.). *Kieleckie – słowniczek gwarowy*. W: *Dialekty i gwary polskie. Kompendium internetowe*, <http://www.dialektologia.uw.edu.pl/index.php?l4=kieleckie-slovník1> (dostęp: 29.01.2022).
- Dor – Doroszewski, W. (red.). (1957–1969). *Słownik języka polskiego*. T. 1–10. Przekład elektroniczny. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN.
- KartSGP PAN – kartoteka *Słownika gwar polskich*, <http://rcin.org.pl/dlibra/> (dostęp: 27.12.2021).
- MAGP – Nitsch, K., Karaś, M. (red.). (1957–1970). *Mały atlas gwar polskich*. T. 1–13. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo PAN.
- Maz – Horodyska-Gadkowska, H., Strzyżewska-Zaremba, A., Kowalska, A. (red.). (1971–1992). *Atlas gwar mazowieckich*. T. 1–10. Wrocław–Warszawa–Kraków – Gdańsk – Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- MSGP – Wronicz, J. (red.). (2009). *Mały słownik gwar polskich*. Kraków: Wydawnictwo „Lexis”.
- SEJP – Sławski, F. (1966–1969). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. T. 3. Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- SGL – Pelcowa, H., Gumowska-Grochot, I., Skórska, B. (2020). *Słownik gwar Lubelszczyzny*. T. 8. *Człowiek i rodzina, higiena i choroby, meble sprzęty i prace domowe*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- SGP PAN – Okoniowa, J., Reichan, J., Grabka, B. (red.). (2014). *Słownik gwar polskich [Gościnna-Grochowienie]*. T. 9, z. 1. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.

- SŁXVI – Mayenowa, M.R., Peplowski, F., Mrowcewicz, K., Potoniec, P., Wilczewska, K., Woronczakowa, L. i in. (red.). (1966–2016). *Słownik polszczyzny XVI wieku*. T. 1–37. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- SPP – Doroszewski, W. (red.). (1990). *Słownik poprawnej polszczyzny*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- SW – Karłowicz, J., Kryński, A., Niedźwiedzki, W. (1900–1927). *Słownik języka polskiego*. T. 1–8. Warszawa.
- SWil – Zdanowicz, A. i in. (red.). (1861). *Słownik języka polskiego*. T. 1–2. Wilno: M. Orgelbrand, <http://eswil.ijp-pan.krakow.pl/> (dostęp: 19.01.2022).
- БСРЯ – Большой академический словарь русского языка. (2006). Т. 4. Санкт-Петербург – Москва: Институт лингвистических исследований РАН. Издательство «Наука», <https://iling.spb.ru/dictionaries/bas3/4.pdf> (dostęp: 25.01.2022).
- ВСУМ – Бусел, В.Т. (ред.). (2005). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ – Ірпінь: «Перун», <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe> (dostęp: 25.01.2022).
- СБМ – Бірыл, М.В. (ред.). (1987). *Слоўнік беларускай мовы*. Мінск: «Беларуская савецкая энцыклапедыя», https://knihi.com/none/Slounik_bielaruskaj_movy.html#186 (dostęp: 24.01.2022).
- СГцэнтр – Мяцельска, Е.С. (ред.). (1990). *Слоўнік гаворак цэнтральных раёнаў Беларусі*. Мінск: «Універсітэцкае», https://knihi.com/none/Slounik_havorak_centralnych_rajonau_Bielarusi.zip.html#Slounik_havorak_centralnych_rajonau_Bielarusi_1.pdf_100 (dostęp: 24.01.2022).
- СПс – Псковский областной словарь с историческими данными. (1986). Т. 7. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского университета, http://www.slovorod.ru/dia-pskov/_pdf/pos-07.pdf (dostęp: 24.01.2022).
- СРЯ XVIII – Сорокин, Ю.С. (ред.). (1989). *Словарь русского языка XVIII века*. Т. 5. Ленинград: Академия наук СССР. Институт русского языка, Издательство «Наука». Ленинградское отделение, <https://iling.spb.ru/vocabula/xviii/pdf/scanned/5.pdf> (dostęp: 24.01.2022).
- ССРЯ – Словарь современного русского литературного языка. (1954). Т. 3. Москва – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, <https://iling.spb.ru/vocabula/bas/pdf/03.pdf> (dostęp: 24.01.2022).
- СУМ – Білодід, І.К. (ред.). (1971). *Словник української мови. Академічний тлумачний словник*. Т. 2. Київ: АН УРСР Інститут мовознавства, «Наукова думка», http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh (dostęp: 24.01.2022).
- СЦРЯ – Словарь церковно-славянского и русского языка, составленный Вторым отделением Императорской академии наук. (1874). Т. I–IV. СПб: Императорская Академия Наук, http://etymolog.ruslang.ru/doc/dict1847_A-Zhuch.pdf (dostęp: 25.01.2022).
- ТСБМ – Капылов, И.Л. (ред.). (2016). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы*. Мінск: «Беларуска энцыклапедыя імя Петруся Броўкі», https://knihi.com/none/Tlumacalny_slounik_bielaruskaj_litaraturnaj_movy.html#196 (dostęp: 24.01.2022).